

חלוקת עשרת הדיברות לשני לוחות

הצירוף "עשרת הדברים" מופיע שלוש פעמים במקרא (שמות לד, כח; דברים ד, יג; י, ד), ובמקורות שלאחר המשנה הוא מצוי בצורה "עשרת הדיברות".¹ כינוי זה ניתן לקובץ החוקים בשמות כ, ב-יז; דברים ה, ו-כא. עשרת הדברים נכתבו על שני לוחות, כדברי הכתוב "וירד משה מן ההר, ושני לוחות העדות בידו, לוחות כתובים משני עבריהם, מזה ומזה הם כתובים" (שמות לב, טו).² בהתאם למקובל מחלקים אותם לשנים, באופן שכל חטיבה רשומה על לוח אחד. חלוקתם של הדיברות לשני לוחות לא נוצרה מפאת גודלם, הואיל ושש מאות ועשרים האותיות של עשרת הדיברות ניתנות להירשם על לוח אחד. חלוקתם נועדה איפוא להעמיד את הקורא אותם על האבחנות התכניות והרעיוניות שבין שני חלקיהם. בדברינו הבאים נעסוק באבחנות הללו ובמשמעויותיהן.

א. חלוקת הדיברות לעשרה

נחלקו קדמונינו בקביעת תחומם של הדיבר הראשון והדיבר האחרון. סלע המחלוקת הוא בתפישת "אנכי ה'" כדיבור נפרד, או חלק מציווי "לא יהיה". אם מקבלים את הדעה השניה, אזי מנין העשרה יתקבל על ידי חלוקת פסוקי "לא יהיה" "לא תעשה" (שמות כ, ג-ד) או "לא תחמוד" (שם יד-טו) לשני דיברות נפרדים. מרבית המקורות הקדומים תומכים באפשרות הראשונה, וכך אמרו חז"ל: "אנכי ולא יהיה - מפי הגבורה שמענום" (בבלי, מכות כד, א), לאמר: הם מהוים שני דיבורים נפרדים. וכך גם במכילתא (מסכתא דבחדש, סוף פרשה ח), בתרגום יונתן, רש"י, רמב"ן וחזקוני לשמות כ, ב. כנגד זאת, כותב ר' אברהם אבן עזרא בפירושו לדברים ה, טז:

דע כי דעת כל הקדמונים כי הדיבור הראשון הוא 'אנכי' ... רק הישר בעיני, שמלת 'אנכי' איננה מהעשרה, כי דבור 'אנכי' הוא מצוה ועיקר המצוות, כאשר פירשתי כבר. תפיסה זו עולה גם מחלוקת הקטע לפרשיות פתוחות וסתומות. בעשרת

1. על הגורם האפשרי לחילוף זה ולדוגמאות ראה: מ' גרובר, "שינוי השם" של "עשרת הדברים", בית-מקרא, כז (תשמ"ב), עמ' 16-21.
2. לדעות חז"ל השונות על אופי כתיבתם של הלוחות ראה: הרב מ"מ כשר, תורה-שלמה, פר' כי תשא, כא, ירושלים תשכ"ד, עמ' קכא. הלוחות מרובעים היו, ששה על ששה טפחים (בריייתא דמלאכת המשכן פרק ו, מהדורת איש שלום, וינה 1908, עמ' 40; בבלי, בבא בתרא יד, א; שמות רבה, סוף כי תשא. ואילו בירושלמי סוטה פ"ח ה"ג נאמר, שצורת מלבן להן - אורכן ששה טפחים ורוחבן שלושה.

הדברות יש עשר פרשיות, באופן שי'אנכי ו'לא יהיה' הן פרשה אחת, בעוד שפסוקי "לא תחמד" חולקו לשתי פרשיות.³

שתי האפשרויות הללו משתקפות גם מתוך מערכת הטעמים, כפי שהטיב החזקוני להסביר בסוף פירושו לעשרת הדברות שבספר שמות: יש ברוב הדברות שתי נגינות, ללמד שבעצרת (=שבועות) שהוא דוגמת מתן תורה, ומתרגמינן הדברות, קורין כל דברת 'לא יהיה לך' וכל דברת 'זכור' בנגינות הגדולות, לעשות כל אחד מהם פסוק אחד, שכל אחת מהן דברה אחת לעצמה. ודברות 'לא תרצח', 'לא תנאף', 'לא תגנוב', 'לא תענה', קורין בנגינות הקטנות, לעשות ארבעה פסוקים שהם ארבע דברות. אבל בחדש שבט, כשקורין בפרשת יתרו כשאר שבתות השנה, קורין 'לא יהיה לך' ו'זכור' בנגינות הקטנות, לעשות מכל אחת מהן ארבעה פסוקים; ודברות 'לא תרצח', 'לא תנאף', 'לא תגנוב', 'לא תענה' קורין בנגינות הגדולות, לעשותן פסוק אחד, לפי שלא מצאנו בכל המקרא פסוק משתי תיבות חוץ מאלו. ובשבועות דוקא, כמו שפירשתי למעלה, גם בדברות 'אנכי' ו'לא יהיה לך' יש נגינה גדולה, לעשות שתיהן פסוק אחד לזכרון שבדיבור אחד נאמרו. הפיסוק המאריך והמקצר נקרא טעם עליון, והפיסוק המשוה נקרא טעם תחתון. בטעם העליון "אנכי" ו'לא יהיה' הם שני דיבורות נפרדים, בעוד שהטעם התחתון חיבר אותם לפסוק אחד.

ב. חלוקת הדיברות לשתי חטיבות

נאמר בתורה: "ויכתב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים" (שמות לד, כח). כיצד היו הלוחות כתובים? לשאלה זו הוצעו בתלמוד הירושלמי (שקלים פ"ז ה"א) תשובות אחדות כדלהלן:

כיצד היו הלוחות כתובים? ר' חנינא בן גמליאל אומר: חמשה על לוח זה, וחמשה על לוח זה. הדא הוא דכתיב: "ויכתבם על שני לוחות אבנים" (דברים ד, יג) - חמשה על לוח זה וחמשה על לוח זה. ורבנן אמרי: עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה. הדא הוא דכתיב: "ויגד לכם את בריתו, אשר צוה אתכם לעשות, עשרת הדברים" (שם ד, יג) - עשרה על לוח זה ועשרה על לוח זה. רבי שמעון בן יוחאי אומר: עשרים על לוח זה ועשרים על לוח זה, דכתיב "ויכתבם על שני לוחות אבנים" (דברים ד, יג) - עשרים על לוח זה ועשרים על לוח זה. ר' סימאי אמר: ארבעים על לוח זה וארבעים על לוח זה, דכתיב "מזה ומזה הם כתובים" (שם לב, טו) - טטרוגנא (מרובע בלשון יון).

3. לחלוקה זו ראה: מ' ברויאר, "חלוקת עשרת הדיברות לפסוקים ולדיברות", בתוך: עשרת הדברות בראי הדורות (ערך: בן-ציון סגל), ירושלים תשמ"ו, עמ' 237.

החלוקה המקובלת ביותר היא בהתאם לדעה הראשונה, דעת ר' חנינא בן גמליאל - חמישה מכאן וחמישה מכאן.⁴ חלוקה זו, שאינה מתחשבת בחוסר האיזון הכמותי שבין הקבוצות, נשענת על ראיות ענייניות וצורניות אלו:

1. החמישיה הראשונה כוללת מצוות שבין אדם למקום, בעוד שבחמישיה האחרונה נכללו מצוות שבין אדם לחבירו. אבחנה זו עשויה להסתייע מן המסגרת הלשונית של עשרת הדיברות - הטור הימני פותח במלה "אנכי", ואילו הטור השמאלי מסיים בתיבה "לרעד".
 2. הביטוי "ה' אלקיך" מופיע בכל אחד מחמשת הדיברות הראשונים, ואף לא פעם אחת בדיברות האחרונים. הצירוף הנידון מצוי בחטיבה הראשונה במבנה סימטרי: בדיבר הראשון הוא מצוי במשפט העיקרי; בשני - בטפל; בשלישי וברביעי - בעיקרי, ובחמישי - בטפל.
 3. בטור הימני מבחינים אנו בין שני הדיברות הראשונים, שנאמרו מפי הגבורה, ורק הם כתובים בגוף מדבר, ובין שלושת הדיברות האחרונים, בהם לא נזכר ה' בגוף מדבר. חלוקה דומה מצויה גם בטור השמאלי, אך בסדר הפוך. השם "רעד" נזכר בשני הדיברות האחרונים, והוא מפריד אותם משלושת הדיברות שקדמו להם, בהם לא נזכר השם "רעד".
 4. הדיברות שבלוח הראשון מוסברים באריכות, מצורפת להם הנמקה, ונרשם בצדם שכר ועונש, בעוד שהדיברות שבלוח האחרון כתובים בצורה לקונית, ללא הנמקה וללא סנקציות.
- בהתחשב באיזון הכמותי של שתי החטיבות של עשרת הדיברות ניתן להגיע לחלוקה שונה. עשרת הדיברות נחלקים לשתי פרשיות פתוחות - בשמות פסוקים א-ז, ח-יד. חלוקה יהודית קדומה זו יוצרת איזון סימטרי, באופן שבכל יחידה נכללו שבעה פסוקים. בהתאם לכך מצוות השבת וכיבוד הורים הועברו לחטיבה של מצוות שבין אדם לחברו. ואכן מבחינה זו שתיהן שייכות לשתי החטיבות, בין אדם למקום ובין אדם לחברו - מצוות השבת כוללת בתוכה את היסוד הסוציאלי לצד הרכיב הקוסמוגוני.

ג. הקבלה אופקית בין שתי החטיבות

החלוקה לשני טורים נשענת לא רק על אבחנות כלליות בין שתי היחידות, אלא גם על הקבלה אופקית בין כל אחד מן הדיברות שבחטיבה הראשונה למקבילו שבחטיבה השניה. על מבנה צורני זה הצביעו כבר חז"ל במכילתא דר' ישמעאל כ"ד, כדלקמן:

4. עשרת הדיברות, הכתובים על שני לוחות חמשה חמשה, היו לסמל העיקרי, אם לא היחיד, בבתי הכנסת. לכך ראה גד בן-עמי צרפתי, "לוחות הברית כסמל ביהדות", בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות, עמ' 353 ואילך.

אנכי - לא תרצה: שכן הרוצח כביכול ממעט דמות מלך, ככתוב: "שופך דם האדם, באדם דמו ישפך, כי בצלם אלקים עשה את האדם" (בראשית ט, ו).

לא יהיה - לא תנאף: שכל מי שעובד עבודה זרה, מעלה עליו הכתוב, כאילו מנאף אחר המקום.

לא תשא - לא תגנוב: שכל מי שהוא גונב, לסוף בא לידי שבועת שוא. זכור - לא תענה: שכל מי שמחלל את השבת, מעיד לפני מי שאמר והיה העולם, שלא ברא עולמו לששה ימים, ולא נח בשביעי.

כבד - לא תחמוד: כל מי שהוא חומד, סוף מוליד בן, שהוא מקלל את אביו ואת אמו. שני הדיברות הללו עוסקים ביחסי משפחה תקינים.

ד. הקבלה אנכית בין שתי החטיבות

בנוסף להקבלה האופקית בין שתי החטיבות, ניתן להצביע גם על הקבלה אנכית ביניהן. כבר כתב ר' אברהם אבן-עזרא בפירושו הקצר לשמות כב, כי שתיהן בנויות בסדר מדורג יורד מן החמור אל הקל, כדלקמן:

חטיבה א:

אנכי - אמונה היא שורש הכל.

לא יהיה - שיתוף ע"ז לצד ה'.

לא תשא - נושא שם ה' לשוא, מאמין בייחוד ה', אך בזהו.

זכור את - מחלל שבת הוא כופר במעשה בראשית.

כבד את - מי שאינו מכבד אב, כאילו לא מכבד ה'.

חטיבה ב:

לא תרצה - נטילת נשמה.

לא תנאף - פגיעה באשתו של אדם היא פגיעה ביישות בעלת

מעמד בינים בין גופו לבין קניינו (כלשון ס' העיקרים, מאמר

ג, כו).

לא תגנוב - ממון.

לא תענה - בדיבור.

לא תחמוד - בלב.

מאלפת בייחוד בדיקת חושי האדם, אליהם מופנה כל אחד מהדיברות שבשתי החטיבות. ביחידה הראשונה, שהיא בין אדם למקום, פותח הלוח במצוות שבהכרה שכלית (1-2), עובר לצווי על הדיבור (3), ומסיים בציוויים על העשייה (4-5). והיפוכו של דבר ביחידה של הדיברות שבין אדם לחבירו. כאן יש להימנע תחילה מפגיעה בזולת במעשים (6-8). בדרגה גבוהה יותר נדרש האדם שלא לפגוע בעמיתו בדיבור (9), ובשלב הגבוה ביותר הוא נדרש שלא לפגוע בו אף לא במחשבה (10).

סדרם זה של הדיברות נועד לבטל מחשבה רווחת אך מוטעית של

אנשים לא מעטים. בתחום המצוות שבין אדם למקום מטעים הסדר הנוכחי, שלא די להיות "יהודי בלב", וגם לא להסתפק בהכרה דתית או בהשקפה נכונה, אלא צריך לתת לכך ביטוי בדיבור וגם במעשה. והיפוכו של דבר בשטח החברתי - כאן יש להשתלט לא רק על הצד הגלוי של חיינו, על העשייה, אלא גם על הצד הנסתר, דהיינו, על הדיבור ועל המחשבה.

ה. מקומה של מצוות פיצוד אב ואם בחטיבה הראשונה

נתקשו פרשנים והוגי דעות בשאלה, למה נכתבה מצוות כיבוד אב ואם במיקומה הנוכחי, בחטיבה הראשונה, העוסקת במצוות שבין אדם למקום.

פילון האלכסנדרוני ור' אברהם אבן עזרא מצביעים על הצד השווה שבין מצוה זו ובין המצוות שבחטיבה הראשונה -

החטיבה הראשונה פותחת באל, האב ויוצר הכל; ומסיימת בהורים, אשר בחקותם את טבעו, מולידים את היצורים. החטיבה האחרת כוללת את האיסורים.⁵

ר' אברהם אבן עזרא בהקדמתו לפירוש עשרת הדיברות שבפירושו הארוך לשמות כותב:

כי האבות משתתפים עמו (עם ה') ביצירתו, ואם לא כיבדם כאילו אינו מכבד השם.

פילון הצביע לא רק על הדמיון בין מצוה זו ובין החטיבה הראשונה, אלא גם על המבדיל אותה מן החטיבה השניה. הטור השמאלי עוסק בריסון האדם בניסוח שלילי, ואילו בדיבר החמישי מצוים אנו על הענקה חיובית, בדומה למרבית המצוות שבטור זה.

על קו דמיון נוסף בין מצוה זו ובין החטיבה הראשונה הצביע פרופ' נתן רוטנשטרייך⁶ - הדיברות בטור השמאלי הן דו-סטריית, לאמר, הן מחייבות כל אדם ביחסו לאולתו, וגם את האולת בתייחסו אליו; בעוד שמצות "כבד" מוטלת על הבנים ביחסם אל ההורים ולא להיפך, ולכן היא מתאימה לציוויים שבין אדם למקום.

בניגוד לפרשנים אלה, המצביעים על המשותף בין הדיבר החמישי ובין החטיבה הראשונה, רואה הרמב"ן בדיבר החמישי חוליית מעבר בין שתי החטיבות. וכך הוא כותב בפירושו לשמות כ"ב:

הנה השלים כל מה שאנו חייבין בדברי הבורא בעצמו ובכבודו, וחזר לצוות אותנו בענייני הנבראים. והתחיל מן האב, שהוא

5. פילון האלכסנדרוני, "על עשרת הדברות", 51, בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות, עמ' 193.

6. "הדיברות והאדם הקרוא", בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות, עמ' 193.

לתולדותיו כענין בורא משתתף ביצירה. כי השם - אבינו הראשון, והמוליד - אבינו האחרון. ולכך אמר, כאשר צויתך בכבודי, כן אני מצווד בכבוד המשתתף עמי ביצירתך, כיון שהאב שותף ליצירת האדם.

לאמר, מצוות כיבוד אב ואם פותחת את הדיברות העוסקים ביחס לאולת, אך בו בזמן ההורים שותפים לה' ביצירה, וכבודם הוקש לכבודו של מקום.

בניגוד לפרשנים הללו, המצביעים על הצד המשותף בין כבוד המקום וכבוד האדם, טוען ר' יוסף אלבו, כי מצוות כיבוד אב ואם מצויה במיקומה המכובד בעשרת הדיברות בשל חשיבותה להנחלת הדת לדורות הבאים. וכך הוא כותב בספר העיקרים (מאמר ג, כו):

כי הם יודיעו את בניהם, איך היו עבדים, ושאדון אחד הוציאם לחירות ... ובעבור זה בא הדיבור החמישי, שהוא "כבד את אביך ואת אמך", להזהיר על הקבלה, רוצה לומר: שיימשך האדם לקבלת האבות, שזה עיקר כולל לכל הדתות, שלא יצויר מציאותם, אם לא יהיה אדם נשמע לקבלת האבות וחכמי הדת.

נסכם איפוא את הנימוקים למיקומה הנוכחי של מצוות "כבד":

1. ההורים יוצרים כמו ה'.
2. הם יוצרים אנושיים, ולכן הם משמשים כחוליית מעבר למצוות "רעד", הואיל וכיבוד הורים שונה הן מכיבוד הרע והן מכיבוד הקב"ה.
3. הם מקור לקיום מצוות ע"י הבנים באמצעות חינוכם.

ו. משמעות החלוקה לשני לוחות

שתי החטיבות מייצגות שני תחומים בעבודת ה' - מצוות שבין אדם למקום ומצוות שבין אדם לחבירו. האחרונות הן מצוות שכליות, דהיינו, מצוות שהשכל מחייב אותן; ובלשון ימינו: "ערכים מוסכמים", שהחברה האנושית תקבל אותם על עצמה גם ללא חוק עליון. משום כך הן מנוסחות בקצרה, ללא הנמקה וללא ציון שכר ועונש. והיפוכו של דבר בחטיבה הראשונה. כאן נקבעו ערכים ישראליים, ולכן הם מנומקים בסמכותו של אלקי ישראל.⁷

אבחנה זו מיוחסת כבר לאדריינוס קיסר:

אותן חמשה דברות הראשונות שנתן הקב"ה לישראל שמו מעורב בהם ... וחמשה דברות אחרונות שנתן לאומות העולם אין שמו מעורב בהם.⁸

7. מ' גרינברג, "מסורת עשרת הדיברות בראי הביקורת", בתוך: עשרת הדיברות בראי הדורות, עמ' 89.

8. פסיקתא רבתי כא (מהדורת איש-שלום עמ' צט, א).

לצערנו, מכנים הבריות כיום את החטיבה הראשונה בשם 'דת' ואת השנייה בשם 'מוסר', ואחדים מאמצים לוח אחד בלבד, וזונחים את חברו. ברם, סדרם של הלוחות מלמד, כי החטיבה הראשונה קודמת בחשיבותה לזו הבאה אחריה, וכי אין קיום לאחת מהן בלעדי רעותה. וכך נוסח עקרון זה על ידי ר' יוסף אלבן, בספר העיקרים (מאמר ג, כו):

ולזה היו אלה העשרה בשני לוחות - להורות, ששני אלו העניינים, עם היותם נבדלים זה מזה, הנה הם הכרחיים לשלימות האנושית. האחד - בבחינת שלימות האדם מצד עצמו. והשני - בבחינת היותו חלק מדינה.